

Cəfərova Nərmin Bəşir qızı,
doktorant,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
E-mail: narminjaffarova@gmail.com
© Cəfərova N.B., 2022

UOT - 331.1

İNSAN KAPİTALI YARADICILIQ VASİTƏSİ KİMİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – insan kapitalına ayrılan vəsaitin insanın yaradıcılıq potensialının reallaşdırılmasında rolunu araşdırmaqdan və işğaldan azad olunmuş ərazilərdə insan kapitalının inkişafı üçün həyata keçirilə biləcək tədbirlərin təsirini öyrənməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – insan kapitalına maliyyə vəsaitinin artırılması yolu ilə yaradıcılıq potensialının aşkar edilməsində normativ-hüquqi bazaya əsaslanmaqla həm ümumi xarakterli tədqiqat üsullarından, həm də statistik, müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma kimi tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – məqalədə əksini tapan yanaşmalar, əldə edilən nəticələr insan kapitalına sərf olunan vəsaitin aktuallığının artırılması və işğaldan azad olunan ərazilərdə insan kapitalının inkişaf etdirilməsi məqsədilə istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri – xüsusilə müharibədən yeni çıxmış regionlarda təhsil, səhiyyənin, yüksək texnologiyalı sənayenin inkişafı, Azərbaycanın regionda insan kapitalının yüksək inkişaf etdiyi ölkələr sırasına düşməsi, həmçinin regional iqtisadi bərabərsizliyi azaltmaq üçün insan kapitalı üzrə yeridiləcək tədbirlərə dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa işlərinin həyata keçirilməsi və qeyd edilən regionun iqtisadiyyatının regional iqtisadiyyata inteqrasiya edilməsində insan kapitalının rolu öyrənilmiş və təkliflər verilmiş, həmçinin gənc kadrların qeyd olunan regionlara cəlb olunması və məhsuldarlığının artırılması üçün bir sıra güzəştlərin tətbiq olunmasının mümkünlüyü tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: insan kapitalı; yaradıcılıq potensialı; rifah; səhiyyə; təhsilin səviyyəsi; texnologiyə yeniliklər.

G İ R İ Ş

Müasir dövrdə getdikcə daha da sürətlənməkdə olan texnoloji yeniliklər iqtisadiyyatın da bir çox sahələrində sürətli inkişafa yol açmaqdadır. Bütün bunların sayəsində insan kapitalı iqtisadiyyatın inkişafında əsas təməl rol oynamaqla yanaşı, həm də, iqtisadiyyatın “əsas üzü”nə çevrilməyi bacarmışdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, işçinin yaradıcı potensialı insan kapitalının inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən birinə çevrilməkdədir. Hazırda işçinin yaradıcılıq qabiliyyəti milliliyin əsas amillərindən biri kimi nəzərdən keçirilir və bunun da sayəsində rəqabətqabiliyyətlilik, eləcə də, iqtisadiyyatın təkrar istehsalı, dövlətlərin davamlı inkişafı, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması təmin olunur.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, işğaldan azad olunmuş rayonlarımızda inkişafın innovativ yolu, həmçinin, Azərbaycanın regionda əhəmiyyətli söz sahibinə çevrilməsi, xammal-

dan asılılığın aradan qaldırılması, insan kapitalının tərəqqisi, ölkəmizin intellektual potensialından səmərəli istifadə olunması insanların yaradıcı potensialından çox asılıdır. Yaradıcı işin subyektı olaraq isə aktiv fərd çıxış edir.

Bütün bu qeyd olunanlar insan kapitalını nəzəri cəhətdən əhəmiyyətli, həm də praktiki cəhətdən aktual edir. Məhz bu səbəbdən insan kapitalı mövzusu daim aktuallığını qorumağa davam edir. Belə ki, yaradıcı işçinin daxili məzmunu ilə bağlı suallar meydana çıxır. Bu suallar onun ixtisas qabiliyyətinin keyfiyyətcə inkişafı, istehsal münasibətləri və sosial əmək funksiyalarının strukturu, əməyin təşkili və həvəsləndirilməsi yollarının mürəkkəbləşməsi ilə əlaqədar meydana çıxan suallardır.

Tədqiqat işində insan kapitalına yatırılan vəsaitlərin insanın səmərəlilik göstəricisinə təsirini araşdırmaq, daha dəqiq desək, bu kapitalın insanın məhsuldarlığına təsirini təhlil etmək üçün qarşıya bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur:

- insan kapitalı insanın təhsilinə qoyulan investisiyalar vasitəsilə onun məhsuldarlığına necə təsir edir;

- qloballaşma şəraitində Azərbaycan gənclərinin təhsilə marağını artırmaq üçün nə kimi yeniliklər tətbiq olunur;

- işğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun qurulması zamanı insan kapitalının inkişafı üçün hansı yeniliklər tətbiq oluna bilər;

- işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeniliklərin tətbiqi üçün insan kapitalının inkişafı hansı miqyasda həyata keçirilməlidir.

İnsan kapitalı və təhsil

Aydındır ki, işçi qüvvəsinin iqtisadi mahiyyəti əmək-dəyər nəzəriyyəsi çərçivəsində öyrənilmişdir. Onun inkişaf dinamikası və tərəqqinin təsiri altında təkrar istehsal sistemi elmi-texniki tərəqqinin yeniliklərindən istifadəyə rəvac vermişdir. İnsan kapitalı cəmiyyətin ictimai xarakter daşıyan tələbatlarının formalaşmasının əsasında dayanır və təhsil, səhiyyə, idman, elm kimi sosial, eləcə də, ailə münasibətləri, mənəvi və s. bu kimi ictimai funksiyaları daşıyır. İnsan kapitalının səmərəli idarə edilməsi istiqamətində elmi-texniki tərəqqiyə investisiya yatırımlarının edilməsi insanların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması üçün zəmin yaradır. Belə ki, iş yerlərində işçilərin motivasiyası üçün maddi və qeyri-maddi imkanların təklif edilməsi, əməyin keyfiyyət baxımından təkmilləşdirilməsi, idarəetmədə optimal təşkilati strukturun yaradılması insan kapitalına yatırılan vəsaitlərin daha yüksək məhsuldarlıq gətirəcəyini deməyə əsas verir (8). Yaradıcı insana məxsus insan kapitalı istehsalda əsas obyekt təşkil edir və müasir iqtisadi məkanda əsas rol oynayır. Son zamanlarda insan kapitalının elmi ədəbiyyatlarda rəqabətqabiliyyətlilik və iqtisadi həyatda rolu barədə müzakirələr artmaqdadır. Aydındır ki, bütün ölkələrin iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi təhsil, elm, səhiyyə, eləcə də, sosial müdafiə kimi sahələrdə insan kapitalının inkişaf dərəcəsi ilə asılıdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, bir çox ölkələrin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqaməti kimi əhalinin təhsil səviyyəsi və keyfiyyəti əsas götürülür. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, insan kapitalının inkişafı qlobal rəqabət qabiliyyətini əhəmiyyətli şəkildə artırmış və adambaşına düşən ÜDM-in artmasına təkan vermişdir. Səmərəliliyin artmasının əsas "həlqəsi"ni isə təhsil, elm və innovativ texnologiyalar təşkil etmişdir.

Məlum məsələdir ki, işsizlik müasir dünyada ən aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. Məhz bu problemin aradan qaldırılmasında insan inkişafı, daha dəqiq desək, insan kapitalına yatırılan vəsaitlər yaradıcılıq vasitəsi kimi tətbiq edilməli və insanın məhsuldarlığının artırılmasına səbəb olmalıdır. İnsanın bilik, bacarıq, qabiliyyətlərini artıran, bununla da onun məhsuldarlıq səviyyəsini yüksəldən vacib ünsür isə məhz təhsildir.

Lakin qeyd etmək zəruridir ki, təhsil və işsizlik arasında əlaqə digər iqtisadi inkişaf vasitələri ilə müqayisədə bir qədər gec öyrənilmişdir. Daha sonralar isə təhsil geniş təhlil edilmiş və insanın qazandığı gəlirləri ilə yanaşı, şirkətlərin təşkilatı formasının, iqtisadi tərəqqinin də öyrənilməsində rol oynamağa başlamışdır (13).

İnsan kapitalına yatırılan investisiyaları geniş mənada nəzərdən keçirsək, deyə bilərik ki, ABŞ kimi yüksək inkişaf səviyyəsinə malik ölkədə bu vəsait insanın ömür müddətinə, gümrahlığına və sağlamlığına birbaşa təsir göstərir, fərdlərin çalışmaq üçün gücünü və onların məhsuldarlığını artırır (11). T.Schultz ABŞ iqtisadiyyatının təmsalında göstərmişdir ki, insan kapitalına yatırılan investisiyalardan gələn gəlir fiziki kapitala yatırılan investisiyaların gətirdiyi gəlirdən çoxdur, buna görə də təhsil, elm, səhiyyə kimi sahələrə daha çox vəsait yatırmağa çağırış etmişdir. İnsanın öz qabiliyyətlərini inkişaf etdirməsi üçün vəsait yatırması gələcəkdə onun çalışdığı müəssisədə, daha sonra isə regional inkişafa öz töhvəsini verəcəyindən ölkə səviyyəsində təhsilin səviyyəsi hazırda ən mühüm göstərici kimi nəzərdən keçirilməkdədir.

Azərbaycanda statistikaya baxsaq görərik ki, əgər 2020-2021-ci ildə dövlət orta ixtisas təhsili müəssisələrinə 16938 nəfər qəbul olunmuşdursa, oxuyanlar üzrə bu say 54021 nəfər, bitirənlər üzrə isə 12543 nəfər təşkil etmişdir (4). Regionlar üzrə orta ixtisas təhsilinə qəbul baxımından Bakı, Qarabağ və Mərkəzi Aran liderlik etmişdir. 2020-2021-ci ildə ən az göstərici Mil-Muğan regionunda müşahidə olunmuşdur ki, bu da 309 nəfər təşkil etmişdir. Ölkəmizdə ümumi təhsil müəssisələrinin sayı baxımından regional olaraq Bakı liderlik etmiş, daha sonrakı pillədə isə Abşeron-Xızı qərarlaşmışdır. Ümumi təhsil müəssisələrində təhsil alan şagirdlərin sayı baxımından Bakı, Abşeron-Xızı və Şirvan-Salyan regionu liderlik təşkil etmişdir. Ali təhsil müəssisələrinin sayının statistikasına baxsaq, regional olaraq paytaxt Bakı 77,5 faizlə yenə liderlik etməkdədir. Ali təhsil verən müəssisələrin 7,5 faizi isə Gəncə-Daşkəsən regionunun payına düşür. Digər regionlarda isə bu nisbət çox aşağı olmaqla Abşeron-Xızı, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 5 faiz, Lənkəran-Astara, Mərkəzi Aranda 2,5 faiz təşkil etmişdir (5).

Azərbaycanda təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində son illərdə müəyyən nailiyyətlər əldə olunmuşdur, lakin bu istiqamətdə mövcud vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək düzgün deyildir. Belə ki, təhsilin orta müddəti Azərbaycandan fərqli olaraq beynəlxalq təcrübədə bir qədər yüksəkdir. Fransada ilkin təhsilə bəzi uşaqlar 3 yaşından başlayır, formal təhsil isə 6 yaşından hesablanır, 13-15 yaşlarında təhsillərinə liseydə davam edirlər və sonunda bakalavrı qazanmış olurlar. Almaniyada 13 il nəzərdə tutulmuş orta təhsilin müddəti Azərbaycanda 11 il nəzərdə tutulmuşdur. Məktəbəqədər hazırlıq üçün nəzərdə tutulan 1 il müddətin isə könüllü olduğunu nəzərə alsaq, regionlarda, xüsusilə də, dağlıq kəndlərdə vəziyyətin qənaətbəxş olmadığını deyə bilərik. Təhsilin müddətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasının məqsədemüvafiq olacağı və insanların öz yaradıcılıq potensialını realizə etmələri üçün stimül olacağını nəzərdə tutan mexanizmlərin hazırlanmasını həyata keçirə bilərik. ABŞ-da təhsilin inkişafının əsasında duran səbəblərdən biri də bu olmuşdur ki, orada təhsil sistemi üç mərhələli olaraq təşkil edilmişdir və regional-federal səviyyələrdə idarəetmə həyata keçirilmişdir. Təhsilin maliyyələşdirilməsi isə həm federal, həm də ştatların büdcəsi vasitəsilə baş tutmuşdur (10).

Almaniyada təhsilin idarə edilməsində dövlət tərəfindən yüksək standartlara cavab verən siyasət həyata keçirilməkdədir, belə ki, orada dövlət universitetlərində təhsil alan tələbələr ya güzəştli, ya da tamamilə pulsuz təhsil almaq haqqına malikdirlər. Bakalavr və magistr dərəcələri dövlət universitetlərində tamamilə pulsuz təhsil ala bilərlər ki, bu da təhsil sahə-

sində dövlət idarəetməsinin payının yüksək olmasından xəbər verir. Tədqiqatlar göstərir ki, təhsil sektorunun idarə olunmasından dövlətin tamamilə uzaqlaşdırılmasının bazar mexanizmini möhkəmləndəcəyi düşünülə də, təhsildə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətə azalacağına da gətirib çıxarı bilər. Buna görə də, Almaniya kimi Azərbaycanda da dövlətin təhsil sistemi üzərində nəzarəti təmin etməsi vacib hesab olunur.

Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə atılan təqdirəlayiq addımlardan biri kimi gənc kadrların xaricdəki yüksək nüfuz malik universitetlərdə təhsil almalarını dəstəkləyən Dövlət Proqramının qəbul edilməsini göstərmək olar. Belə ki, ölkə gənclərinin qabaqcıl xarici ali təhsil müəssisələrində təhsil almasına imkan verən Proqramın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzalanmışdır. Adıçəkilən Proqramın məqsədi gənclərin beynəlxalq miqyasda tanınmış təhsil ocaqlarında təhsilini dövlət hesabına təmin etməklə ölkəyə yararlı ola biləcək kadr bazasının yaradılması, həmçinin yeni texnologiyalara uyğunlaşaraq əmək bazarının şərtlərini ödəyə bilən kadrların hazırlanmasına şərait yaratmaqdır. Dövlət Proqramına əsasən prioritet ixtisaslar üzrə biliklərə malik olan kadr bazasının formalaşdırılacağını, qeyd olunan Proqrama əsasən təhsil alan məzunların bilik və səriştələrindən yararlanmaqla onların məşğulluq səviyyəsinin artırılacağını nəticə olaraq gözləmək olar.

Müxtəlif illərin statistikasına müraciət etsək, görərik ki, 2007-2015-ci illəri əhatə edən Dövlət Proqramı əsasında dövlət vəsaiti hesabına xaricdə oxuyanlar 975 nəfərdən ibarət olmuşdur. Macarıstan (370 nəfər), Rusiya (223 nəfər) və Türkiyədə (260 nəfər) təhsil almağa gedənlər üstünlük təşkil etmişdir (5). Türkiyəyə təhsil üçün gedənlərin sayı 2010-cu ildə cəmi xaricdə oxuyanların sayının 40,8 %-ni təşkil etsə də, 2015-2016-cı illərdə bu göstərici 30,3 %-ə qədər azalmışdır, 2020-2021-ci ildə isə isə bu istiqamətdə təhsil almağa gedənlərin sayı cəmi xaricdə təhsil alanların 26,7 %-ni təşkil etməkdədir.

Hazırda Azərbaycan hökumətinin yeritdiyi iqtisadi siyasətin əsas məqsədi “qara qızıl” deyərək adlandırdığımız nefti insan kapitalı ilə əvəz etməkdir. Neftin insan kapitalı ilə əvəz edilməsi nəticəsində işçi qüvvəsinin ucuz olduğu regiondan işçi qüvvəsi bahalı olan ölkəyə çevrilə bilər. Eləcə də, Azərbaycanın xammal ixrac edən ölkədən istehsalda məşğul olan ölkəyə çevrilməsi, xüsusilə də, istehsalda texnoloji yeniliklərə üstünlük verilməsi məhz yeridilən bu siyasətin nəticəsi ola bilər. Bu məqsədə nail olmaq üçün isə ilk növbədə ölkədə insan kapitalından ibarət fond yaradılmalı, bu fond vasitəsilə təkcə dövlət sektoru deyil, həmçinin özəl sektor da təmin olunmalıdır. Məhz adı yuxarıda qeyd olunan və xaricdə təhsili dəstəkləyən Dövlət Proqramı vasitəsilə qeyd olunan fondun yaradılmasını təmin etmək mümkün olacaqdır. Bu Proqram vasitəsilə təhsil alanların hesabına müasir dünyanın texniki tərəqqisini, mədəni yeniliklərini ölkəmizə nüfuz etdirə bilərik. Həmin gənclərin ən qısa zamanda ölkəmizin “kadr fondu” sayıla biləcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür.

XX əsrin II yarısından etibarən iqtisadi sferada elm mühüm rol oynamağa başlamışdır. Hazırda elm informasiya texnologiyaları ilə birlikdə istehsalda maddi amillərin rolunu azaltmaqdadır. İqtisadi artımın başlıca qüvvəsini bilik və təhsil təşkil edir. İntellektual kapitalın mahiyyətinin getdikcə artmasının maddi amillərlə əlaqəli olmadığı öz təsdiqini tapmışdır. Bu artım insan kapitalının keyfiyyətindən asılı olaraq özünü bürüzə verməkdədir. Müasir şirkətlər öz inkişaflarına nail olmaları üçün qeyri-maddi aktivlərə arxalanır, hansı ki buraya şirkətin imici, müştərilərə göstərilən münasibət və s. aid edilir (9).

İnsan kapitalının inkişafının maliyyələşdirilməsi

Dünya ölkələrinin təcrübəsinə baxsaq, görərik ki, inkişaf etmiş ölkələrin siyahısına qoşulmaq üçün təhsil sferasına çəkilən xərclər ÜDM-in 4 %-dən 6 %-ə qədərini təşkil etməlidir. 2020-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının hesablamalarına görə təşkilata

üzv ölkələrdə təhsilə çəkilən xərclər ÜDM-də 6.3 % paya malik olmuşdur. Xarici ölkələrin təcrübəsində təhsilə çəkilən xərclər əsasən dövlət xərcləri hesabına maliyyələşir və bu maliyyələşmə ümumi təhsil xərclərinin 91 %-ni təşkil edir. Ali təhsilə çəkilən xərclər isə ÜDM-in 1,6 %-ni təşkil edir. Son illərin statistikasına baxsaq, görürük ki, Azərbaycanda da təhsilə sərf edilən xərclər ÜDM-də yüksək paya malik olmaqdadır. Ölkədə ali dərəcəli təhsil pilləsinə nail olunması istiqamətində maliyyələşmə mənbələri meydana gəlir, təhsil sferasını tənzimləyən qanunlarda maliyyələşmənin yeni mənbələri, təhsilin maliyyələşməsi üçün büdcədən kənar fondların yaradılması, bu sahədə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur (7).

Azərbaycanda təhsil sferasının maliyyə mənbələri üzrə dövlətin rolu üstünlük təşkil edir. Belə ki, 2021-ci ildə dövlət büdcəsindən təhsil sektoruna 3 milyard 277 milyon manat məbləğində vəsait ayrılmışdır və bu vəsaitin 319 milyon 352 min manatının məktəbəqədər təhsil, 1 milyard 764 milyon manatının ümumi təhsil, 51 milyon 143 min manatının isə peşə təhsili istiqamətində xərclənəcəyi nəzərdə tutulmuşdur (2).

Əgər bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrin təcrübəsinə baxsaq, görürük ki, işçi qüvvəsinin keyfiyyət göstəricisi ölkənin iqtisadi artım göstəriciləri ilə bilavasitə bağlıdır. İqtisadi artım əgər əhalinin rifahının da artmasına səbəb olursa, bunu müsbət hal kimi qiymətləndirmək olar. İqtisadi artımın əhali rifahına təsiri isə insanların peşəkarlığından, sağlamlığından, öz potensiallarını reallaşdırma bilməsindən asılıdır (12). Hər bir fərdin təhsili ilə yanaşı, onun sağlamlığı da məhsuldarlığının əsasında durur. Məhsuldarlığın artırılması isə təhsillə yanaşı, səhiyyəyə də çəkilən xərcləri özündə əks etdirən insan kapitalı investisiyalarının artırılması ilə əlaqəlidir. Belə ki, 2021-ci ilin dövlət büdcəsindən səhiyyə üçün 1 milyon 409 min manat ayrılması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da büdcə xərclərinin 4,9 faizi demək idi. Səhiyyə üçün ayrılan xərclərin 1 milyon 500 min manatı poliklinikaların saxlanması üçün ayrılmışdır ki, bu da 2020-ci il ilə müqayisəyə əsasən 23,6 faiz çox olmuşdur. Xərclərin 2 milyon 400 min manatı səhiyyə sektorunda tədqiqat işlərinin aparılması üçün xərclənmiş, 1 milyon 251 min manatı isə müxtəlif səhiyyə xidmətlərinin maliyyələşdirilməsinə ayrılmışdır (2).

Səhiyyə sahəsində isə əhalinin tibbi sığortalanması üçün dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan xərclərin xüsusi çəkisinin artırılmasının zəruri olacağını qeyd etmək olar. Hələ 2010-cu ildə ABŞ-da tibbi sığortası olmayan insanların payının 16 %-dən 4 %-ə qədər azaldılması qarşıya şərt olaraq qoyulmuşdur. Bu tədbirin qarşısındakı 10 il ərzində yekunlaşdırılması nəzərdə tutulmuş, sığorta xidmətini göstərən şirkətlərin fəaliyyəti üzərində nəzarətin daha da artırılması, tibbi sığorta üzrə ixtisaslaşan birjaların təşkil edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir. ABŞ vətəndaşları üçün tibbi sığortanın ictimai və özəl olaraq 2 variantı irəli sürülmüş və bu variantlar arasında vətəndaşlara seçim etmək imkanı təklif edilmişdir (7). Tibbi sığortanın Azərbaycanda da əlçatanlığının təmin edilməsi və yüksək standartlara cavab verən sığorta sisteminin qurulması üçün Amerika modelinə müraciət edərək səhiyyə xidmətlərinin əhali üçün əlçatanlığını təmin edə bilərik.

1990-cı ildən etibarən gündəmdə olan və dünyanın əksər ölkələri tərəfindən dəstəklənən İnsan inkişafı konsepsiyası Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən formalaşan bir konsepsiyadır və Azərbaycanda da tətbiq olunur. Bu konsepsiyaya görə, insan inkişafı baxımından Azərbaycan son illərdə Rusiya, Türkiyə, Malayziya kimi ölkələrlə bir pillədə yer tutmaqdadır, insan inkişafının yüksək olduğu ölkələr qrupunda qərarlaşır. Aydın ki, Azərbaycan müəyyən illərdə insan inkişafına görə geri pillələrdə qərarlaşmışdır ki, bunun da müəyyən tarixi səbəbləri olmuşdur. Belə ki, 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistan Respublikası ilə başlayan münaqişə, qaçqın və məcburi köçkünlərin yerləşdirilməsi üçün yaranan çətinliklər, siyasi-

iqtisadi sferada baş verən tənəzzül, SSRİ məkanında iqtisadi münasibətlərin gərginləşməsi qeyd olunan səbəblərdən olmuşdur. 1994-cü ildən etibarən atəşkəs elan edilməsi, təbii resurslardan istifadə ilə bağlı müqavilələrin bağlanması nəticəsində Azərbaycanda inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoyulmuşdur (6).

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə insan kapitalının inkişaf etdirilməsi

İnsan kapitalını Azərbaycanın timsalında yaradıcılıq vasitəsi kimi nəzərdən keçirdikdə deyə bilərik ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpa işlərinin həyata keçirilməsi, bu ərazilərin milli iqtisadiyyata, daha sonra regional iqtisadiyyata inteqrasiyasının təşkil edilməsi, müasir tələblərə cavab verən infrastrukturun qurulması üçün həyata keçirilən genişmiqyaslı tədbirlər məhz insan kapitalının inkişafını zəruri edir və işçilərin öz yaradıcılıq potensialının məhz bu regionda reallaşdırılması ən aktual məsələyə çevrilir. Bu istiqamətdə layihələrin həyata keçirilməsi qeyd olunan ərazilərin təkcə iqtisadi inkişafında deyil, eyni zamanda, regionun birgə əməkdaşlıq bölgəsinə çevriləcəyini deməyə əsas verir. Qeyd olunan ərazilərdə insan kapitalının tətbiqi üçün dayanıqlı məskunlaşma siyasəti yeridilməli və bu siyasət prioritetlər sırasına qoşulmalıdır.

Bu istiqamətdə atılan addım kimi müasir bacarıqlara malik olan mütəxəssislərin işğaldan azad edilmiş ərazilərə cəlb edilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsini və iş icazələrinin verilməsini göstərmək olar (3). Belə ki, qeyd olunan ərazilərdə özəl fəaliyyətin stimullaşdırılması, işçilərin regiona axını üçün investisiyaların təşviqi üzrə mexanizmlərin tətbiq edilməsi, əsasən də, istehsal fəaliyyətini həyata keçirəcək sahibkarlar üçün güzəşt mexanizmlərinin tətbiq edilməsi, əmək resurslarının qeyd edilən regionda yerləşdirilməsi ilə yanaşı, onların potensialının səmərəli idarə olunması, xüsusilə də, onların xidmət sahəsinə yönəldilməsi məqsədilə bir sıra güzəştlərin tətbiq olunmasını qeyd edə bilərik.

Qeyd olunan məqsədlərə çatmaq üçün işğaldan azad olunan ərazilərə işçi qüvvəsinin cəlb edilməsi üçün bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsinin məqsədmüvafiq olacağını düşünmək olar:

1. Qanunvericiliyə uyğunlaşdırmaqla müasir dövrün tələblərinə cavab verən ixtisas və təcrübəyə malik olan şəxslərin bu kimi ərazilərə cəlb olunması üçün onlara əmək fəaliyyətləri üzrə vergi azadolmalarının, imtiyazların və s. bu kimi təşviqedici güzəştlərin tətbiqinin nəzərdə tutulması;

2. Regionda yeni təhsil müəssisələrinin tikilməsi və gənc kadrların bu müəssisələrdə təhsil alması üçün geniş imkanların yaradılması;

3. İnvestisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq üçün bütün növ vergilərin ödənilməsində güzəştlərin tətbiq edilməsi;

4. Qeyd olunan ərazilərdə sahibkarlar üçün şəraitin yaradılmasına dəstək verən dövlət mexanizmlərinin tətbiq edilməsi, dövlət vəsaiti hesabına güzəştlərin nəzərdə tutulması;

5. Regionda nəqliyyat infrastrukturunun qurulması və sərnişin daşımalarının stimullaşdırılması məqsədilə cəlb ediləcək işçilərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, sosial sığorta haqlarından azad edilməsi;

6. İşğaldan azad olunan ərazilərdə rabitə sahəsində də addımların atılması təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, telekommunikasiya sahəsində xidmətlərin göstərilməsi, peyk xidmətlərindən istifadə edilməsi üçün imkanların yaradılması, bu sahədə təcrübəsi olan peşəkar işçilərin cəlb edilməsi, həmçinin bu məqsədlə idxal olunacaq rabitə vasitələri üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi qeyd olunan sahə üzrə ixtisaslaşmış mütəxəssislərin regiona axınına səbəb ola bilər. Xüsusilə də, nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almış təcrübəli

IT mütəxəssislərinin qeyd olunan regiona işə cəlb edilməsi regionun elektron xidmətlərdən yararlanma bilməsi, elektronlaşmış dünyaya inteqrasiyası baxımından mühüm addım ola bilər.

7. Kənd təsərrüfatının inkişafına təkan verəcək xarici mütəxəssislərin regiona cəlb edilməsi, bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı təyinatlı işlərə cəlb olunacaq işçilərin vəzifə maaşlarının artırılması və s.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə insan kapitalının inkişafının stimullaşdırılması üçün atılan ilk addımlardan biri kimi 10 may 2022-ci il tarixində Füzuli şəhərində Peşə Liseyinin təməlinin qoyulmasını və Liseyin tikintisi məqsədilə 1 milyon manat vəsaitin ayrılmasını misal göstərə bilərik. Belə ki, bu təhsil alacaq tələbələrin sayəsində təkcə regionda deyil, bütünlüklə ölkədə məşğulluğun inkişaf edəcəyini, idarə və təşkilatların ixtisaslı kadrlarla təmin olunacağını söyləmək olar. Peşə Liseyinin idman zalları, laboratoriya otaqları, praktik təlim otaqları ilə təmin olunması nəzərdə tutulmuşdur ki, bunların da sayəsində tələbələrin təkcə nəzəri bilik əldə etmələri deyil, eyni zamanda, nəzəriyyəni praktikaya da tətbiq etməsi üçün imkanlar təmin olunacaqdır.

Y E K U N

Tədqiqatın əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, istənilən ölkədə təhsilli və potensial kadrların işlə təmin olunmasına həmin ölkədəki insan kapitalının inkişaf dinamikası öz təsirini göstərir. Əgər iş yerində işçinin özünün və ailə üzvlərinin tələbatını ödəyə bilməsi üçün əməkhaqqı sistemi normaldırsa, işin itirilmə təhlükəsi aşağıdırsa, əmək təhlükəsizliyi mövcuddursa və işçinin dayanıqlı sosial müdafiəsi təmin edilirsə, həmin işdə maraqlı mütəxəssislərin yetişdirilməsi də asanlaşmış olur. İşğaldan azad olunan bölgələrdə də sadalanan amillərin tətbiq edilməsi kifayət qədər peşəkar işçi qüvvəsinin regiona cəlb edilməsinə şərait yaradacaqdır.

Keyfiyyətli təhsil siteminin qurulması üçün həm də məktəb, universitet müəllimlərinin sosial müdafiəsi gücləndirilməlidir. Əks halda tədris ocaqlarımız kadr çatışmazlığı ilə üzləşə bilər ki, bu da sonradan həmin boşluğu doldurmaq üçün xaricdən ölkəyə mütəxəssis gətirilməsi üçün xərc itkilərinə səbəb ola bilər. Bu problem həll olunarsa, gənc kadrların təhsilə, elmə marağı daha da artar, regionlarda kadr çatışmazlığı yaşanmaz, gənclərin təhsil sahəsinə nüfuzu və beynəlxalq arenada tanınması, elmtutumlu sahələrin inkişafı üçün müasir standartlara uyğun olan kadrların yetişdirilməsi daha da asanlaşar. Belə ki, universitet, məktəb müəllimlərinə dövlət maaş verməklə yanaşı, xüsusi qrant da ayıra bilər ki, bu da gənc kadrların təhsilə marağını artırmağa, xüsusilə də, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılacaq məktəb və universitetlərdə gənc kadrların çalışması üçün yüksək standartlara cavab verən motivasiya planının hazırlanmasını həyata keçirmək olar.

Azərbaycanın regionda qabaqcıl ölkələrdən birinə çevrilməsi üçün ölkənin təhsil sistemi daim hökumət tərəfindən diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Yeni təhsil strategiyasının qəbul edilməsi ölkədə təhsilin keyfiyyətinin artırılmasının, peşəkar kadr ehtiyatının yaradılmasının, təhsilin idarə olunması sisteminin beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmasının, informasiya-tutumlu cəmiyyətin yaranmasının əsasını təşkil edə bilər.

Həmçinin ölkəmizin sahib olduğu valyuta ehtiyatlarının da insan kapitalı ilə əvəzlənməsi və əhalinin təhsil alması, əlçatan səhiyyə xidmətlərindən yararlanması üçün səfərbər edilməsi üçün yeridilən iqtisadi siyasətin əsas hədəflərindən biri olmalıdır. Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinin nəzərə alınması yolu ilə bu siyasətin həyata keçirilməsi təqdirəlayiq hal kimi

qiymətləndirilə bilər. Belə ki, valyuta ehtiyatlarının insan kapitalı ilə əvəzlənməsi yüksək intellektə və idarəetmə təcrübəsinə malik olan təhsilli və sağlam kadrlar ordusu formalaşdırıla bilər ki, bu da uzunmüddətli hədəflərə nail ola bilmək üçün çox mühüm bir ünsür ola bilər. Təcrübəli ölkələrin əsas sərvəti də dərin biliyə və təcrübəyə malik olan insanlardır. Məhz bu səbəbdəndir ki, Azərbaycanda da dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində təhsilli gənclərin təkcə kəmiyyət baxımından sayının artırılması deyil, həm də aldıqları təhsilin keyfiyyətinin də artırılması prioritet istiqamətlərdəndir. Son illərdə ölkənin regionlarında müşahidə olunan genişmiqyaslı yeniliklərin, yeni təhsil və səhiyyə müəssisələrinin yaradılmasının Neft Fondundan ayrılan vəsait hesabına həyata keçirildiyini qeyd edə bilərik. Bu yeniliklərə yeni məktəblərin tikintisi, mədəniyyət evlərinin istifadəyə verilməsi, əlverişli nəqliyyat infrastrukturunun qurulmasını aid edə bilərik. Bütün bunların əsasında isə insan faktorunun dayandığı faktı aydındır. Bu kimi tədbirlərin davamlı olacağı nəticəsində əhalinin rifahının da yüksəlişi davamlı olaraq müşahidə olunacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Azərbaycan gənclərinin nüfuzlu xarici ali təhsil müəssisələrində təhsil imkanlarının genişləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 30 sentyabr tarixli 2931 nömrəli Sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədilə imzalanmış “Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı”, 2022.
2. “Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə bağlı bir sıra məsələlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2020-ci il tarixli 1241 nömrəli Fərmanı, 2020.
3. “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2021-ci il tarixli 3037 nömrəli Sərəncamı, 2021.
4. Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət, 2021.
5. Azərbaycan Respublikasının regionları üzrə təhsilin əsas göstəriciləri, 2021.
6. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf proqramı. İnsan inkişafı tədris vəsaiti. Bakı, 2014, 54 s.
7. Rəhmanov F. Sosial sfera və sosial siyasət, Bakı, 2021, 435 s.
8. Şamilova H. İnsan kapitalının səmərəli idarə olunması meyarları, Bakı, 2014.
9. Сергеев А. Интеллектуальный капитал менеджмента. Теория и тенденции в России. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG., 2012, 316 с.
10. Eckert F., Ganapati S., Walsh C. Skilled tradable services: The transformation of US high-skill labor markets. Working paper, 2020.
11. Eckert F. Growing apart: Tradable services and the fragmentation of the US economy. Yale University Working Paper, 2019
12. Hanushek E.A. Economic growth in developing countries: The role of human capital. *Economics of Education Review*, 37 (December), 2013, 204-212.
13. Jones, F.B. The human capital stock: A generalized approach. *American Economic Review*, 104(11), 2014, 3752-3777.
14. Sasso S., Ritzen J. Sectoral cognitive skills, R&D, and productivity: A cross-country cross-sector analysis. *Education Economics*, 27(1), 2019, 35-51.

*Джафарова Нармин Башир кызы,
докторант,
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет,
E-mail: narmiinjaffarova@gmail.com
© Джафарова Н. Б., 2022*

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ТВОРЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования – состоит в исследовании роли средств, выделяемых на человеческий капитал, в реализации творческого потенциала человека и изучении эффекта мер, которые могут быть реализованы для развития человеческого капитала на территориях, освобожденных от оккупации.

Методология исследования – для раскрытия творческого потенциала за счет увеличения финансовых ресурсов человеческого капитала применялись как общие методы исследования, так и статистический, сравнительный анализ и системный подход.

Практическая значимость исследования – подходы, отраженные в статье, полученные результаты могут быть использованы в целях повышения актуальности расходования средств на человеческий капитал и развития человеческого капитала на территориях, освобожденных от оккупации.

Результаты исследования – в частности, развитие образования, здравоохранения, высокотехнологичной промышленности в регионах, только что вышедших из состояния войны, превращение Азербайджана в одну из стран с самым высоким развитием человеческого капитала в регионе, а также предложения по человеческому были предложены капитальные меры по сокращению регионального экономического неравенства.

Оригинальность и научная новизна исследования – изучена роль человеческого капитала в проведении восстановительных работ на освобожденных территориях и интеграции экономики указанного региона в экономику региона и внесены предложения, а также возможность применения ряда льгот для привлечения молодых кадров в указанные регионы и повышения их производительности.

Ключевые слова: человеческий капитал; творческий потенциал; благосостояние; здоровье; уровень образования; технологические инновации.

Narmin Bashir Jafarova,
Ph.D. Student,
Azerbaijan State University of Economics,
E-mail: narminjaffarova@gmail.com
© N.B. Jafarova, 2022

HUMAN CAPITAL AS A MEANS OF CREATIVITY

ABSTRACT

The purpose of the research – consists of investigating the role of funds allocated to human capital in the realization of human creative potential and studying the effect of the measures that can be implemented for the development of human capital in territories freed from occupation.

The methodology of the research – both general research methods and statistical, comparative analysis, and systematic approach were used to discover creative potential by increasing financial resources for human capital.

The practical importance of the research – the approaches reflected in the article, the obtained results can be used for the purpose of increasing the relevance of the funds spent on human capital and developing human capital in the territories freed from occupation.

The results of the research – in particular, the development of education, health care, high-tech industry in the regions that have just come out of the war, Azerbaijan becoming one of the countries with the highest development of human capital in the region, as well as proposals for human capital measures to reduce regional economic inequality have been put forward.

The originality and scientific novelty of the research – the role of human capital in the implementation of restoration works in the liberated territories and the integration of the economy of the mentioned region into the regional economy was studied and suggestions were made, as well as the possibility of applying a number of concessions to attract young personnel to the mentioned regions and increase their productivity was studied.

Keywords: human capital; creative potential; welfare; health; level of education; technological innovations.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
12.08.2022
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
19.08.2022
Çapa qəbul olunmuşdur: 24.08.2022

Дата поступления статьи в редакцию: 12.08.2022
Отправлено на повторную обработку: 19.08.2022
Принято к печати: 24.08.2022

The date of the admission of the article to the editorial office: 12.08.2022
Send for reprocessing: 19.08.2022
Accepted for publication: 24.08.2022